

19. Сорокин Г., свящ. Местечко Дмитровка. Опыт историко-статистического и этнографического описания // Сборник Херсонского земства. – 1890. – № 7 (окреме видання: Херсон, 1890. – II+65 с.).
20. Сорокин Г., свящ. Свадьбы и свадебные песни у малороссов и великороссов м. Дмитровки Александрийского уезда Херсонской губернии // КС. – 1890. – Т. IX. – С. 194–200; Т. XII. – С. 201–246. (окремо: Київ, 1891).
21. Чемена М. Заметки о некоторых неправильных религиозных понятиях и предрасудках простого народа (из дневника священника) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1860. – № 1. – С. 31–36; № 2. – С. 82–86; № 9. – С. 587–597; № 12. – С. 597–648.
22. Чехович П. Сведения о селе Цибулеве и его окрестностях // Херсонские епархиальные ведомости. – 1873. – № 7. – С. 212–219; № 22. – С. 687–691.
23. Эварницкий Д. И. Две поездки в Запорожскую Сеч Яценка-Зеленского, монаха Полтавского Крестовоздвиженского монастыря в 1750–1751 гг. – Екатеринослав, 1915.

SUMMARY

Lyudmyla Ivannikova

Significance at folkloristic and ethnographic research of the Southern Ukraine by orthodox priests

The author of the article reports that in a middle of XIX century orthodox priests wrote down folk songs, legends, popular beliefs, customs and ceremonies of South Ukraine, carried out historical-ethnographic descriptions of small towns and villages of this region.

Яна Івлєва,

**асистент кафедри історії та правознавства
Євпаторійського інституту соціальних наук
Республіканського вищого навчального закладу
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)**

ВІРОВЧЕННЯ МОЛОКАН ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Розглядаються основні положення віровчення молоканської секти Таврійської губернії в першій половині ХІХ ст. Визначені особливості сектантського вчення, охарактеризовані джерела й обряди молокан. Проаналізовані відмінності між окремими течіями молоканства, простежені причини та наслідки роздроблення секти.

Ключові слова: релігія, сектантство, молокани, віровчення, Таврійська губернія.

У сучасному світі спостерігається посилення інтересу до релігійної складової життя суспільства. У цьому руслі активізується дослідження історії та віровчення різних релігійних течій. Особливу увагу викликають сектантські угруповання, що відійшли від офіційної Церкви і сформулювали своє опозиційне вчення. Цікавою є діяльність православних сект, зокрема молокан, що залишили помітний слід в історії Російської імперії ХІХ ст. Молокани створили віровчення, в якому специфічно відобразилися найактуальніші питання суспільно-політичного життя країни.

Специфіку віровчення молокан вивчали дослідники Ф. Ліванов, О. Пругавін, М. Кутепов, І. Юзов, єпископи Гурій та Гермоген, молоканський пресвітер А. Стоялов та ін. Майже всі вони виділяли молокан з-поміж місцевого населення, вказуючи на їхній матеріальний добробут і вищий культурний рівень. Не останню роль у цьому зіграли й особливості їхнього віровчення.

Молоканська секта є однією з найстаріших православних сект Російської імперії. Корені секти сягають сивої давнини, але традиційно її виникнення відносять до XVIII ст. Саме в цей час у Російській імперії спостерігався розвиток вільнодумства, що супроводжувався виникненням і активізацією діяльності багатьох сектантських угруповань (переважно протестантської спрямованості). Традиційно вважається, що молоканство виділилося з секти духоборів у 60–80-х рр. XVIII ст. [14, с. 144].

Поширенню цієї думки сприяла близькість І. Побірохіна (лідера духоборської секти) та С. Уклеїна (лідера молокан): на початку своєї діяльності Семен Уклеїн був зятем духоборського вождя. Згодом він посварився з Побірохіним і розірвав стосунки з духоборами. Майбутній чільник молокан вирішив створити свою секту, проповідуючи необхідність вивчення Святого Письма (що відкидали духобори). Уклеїн багато подорожував по губерніях, залучаючи до секти нових людей. Згодом у Тамбові він був заарештований та відданий на духовний суд. Молоканський лідер зробив вигляд, що розкався, і був звільнений. Надалі проповідуючи свої ідеї більш обережно, він зумів значно поповнити ряди молокан. Загалом Уклеїн залучив до секти близько п'яти тисяч осіб [9, с. 22].

Деякі дослідники, однак, вказують на самостійний характер виникнення секти, яка існувала вже задовго до духоборів [6, с. 733]. Ф. Ліванов уважав, що Уклеїн лише зібрав послідовників і створив першу організовану громаду, давши їй нову назву – «молокани» (до того часу вони називали себе «духовними християнами») [10, с. 168].

З приводу найменування секти серед науковців також немає єдиної думки. Назву «молокани» пов'язують з річкою Молочною в Мелітопольському повіті Таврійської губернії, де сектанти заснували свої поселення; з невизнанням ними постів і невживанням в їжу молока [11, с. 6]; зі словом «мало»: «мало кануло» (в секту. – Я. І.), «мало каятися», «мало, порівняно з православними» [7, с. 271] та ін. Самі молокани виводять її від «духовного молока» (так вони називають своє вчення) [13, с. 506]. Найбільш аргументовано вважаємо версію, за якою найменування секти походить від того, що молокани вживали в православний піст молоко, яке завжди було в їхньому хазяйстві. Ще в 1765 р. Тамбовська консисторія у своєму донесенні Священному синоду назвала цю секту «Молоканією» саме за невизнання постів і вживання молока у середу та п'ятницю [10, с. 182]. А в документах 1670 р. «молоканами» означені люди, які ігнорували більшість з 200 днів посту на рік [7, с. 271]. Крім того, у різні часи молокан іменували також «щільниками» (відмовившись від ікон, вони при молитві нібито дивилися у щілини в стінах), «фармазонами» (лайливе слово, яким виражали своє ставлення до них у народі), «іконоборцями» (молокани не мали у своїх будинках ікон, не визнаючи їхньої святості) тощо [10, с. 182].

Отже, на початку XIX ст. Південь України був заселений представниками різних православних сект, у т. ч. і молоканами. Перші молокани з'явилися у Таврії разом з

духоборами в 1805 р. Офіційно молокан починають переселяти до губерній в 1817 р., переважно з Орловської, Тамбовської та Пензенської губерній [1]. Переселення цих сектантів супроводжувалося низкою пільг, унаслідок чого воно відбувалося дуже успішно. Таким чином, історія організованої молоканської спільноти на теренах Таврійської губернії почалася на межі першого і другого десятиліть XIX ст. У 1821 р. положенням комітету міністрів, «височайше» затвердженим 4 січня, наказувалося відвести для поселення молокан у Мелітопольському повіті Таврійської губернії 29 721 дес. землі [4, с. 23]. На цих земельних ділянках молокани заснували три великих поселення: Нововасилівку, Астраханку й Новоспаське. Але вже на початку 1830-х рр. деякі представники молоканської секти виселяються з Таврійської губернії на Закавказзя. Масові переселення, організовані владою, розгорнулися на межі 1830–1840-х рр., що підтверджується архівними джерелами [2; 3]. З того часу в губернії існували лише незначні за чисельністю мешканців молоканські поселення.

І все ж у житті регіону молокани залишили помітний слід. Це була єдина секта, яка за такий короткий період свого існування в губернії істотно розширила коло своїх однодумців. Пояснення таких темпів розвитку секти та залучення до неї нових членів (незважаючи на загрозу покарання з боку влади) слід шукати в особливостях віровчення молокан. Так, наприклад, малозабезпечених селян приваблював інститут дешевої Церкви (обряди молокани виконували безоплатно).

Довгий час їхнє вчення мало таємний характер. Сучасники свідчать, що молокани підозрювалися в неправильному поясненні свого віровчення. У міру збільшення прилюдних заяв молокан про свою віру картина змінюється.

Сутність молоканського вчення сформулював ще С. Уклеїн. Він вважав, що Син Божий і Дух Святий єдиносущні з Отцем, але не дорівнюють Йому за божественністю. Син Божий мав плоть не людську, а ту ж, що й архангел Рафаїл. Цю плоть Він приніс з неба і вселився з нею в утробу Божої Матері, і тому, не маючи плоти людської, не вмирав. Заснована ним Церква існувала тільки до IV ст.: з IV ст. Вселенські собори і вчителі Церкви довільним тлумаченням Біблії спотворили вчення Христа. Тому дійсну Церкву складають лише істинно духовні християни, що не приймають ні соборних постанов, ні писань церковних вчителів, а тільки те, чого вчить Біблія. Всі, хто не належить до спільноти істинно духовних християн, будуть засуджені на вічну муку. Воскресіння ж має бути духовним, а не плотським [5, с. 418].

Основою молоканського віровчення Біблія, яка збереглася на почесному місці в кожному будинку. Біблію молокани ділили на 5 частин: закон (з його обрядами і постановами); історія життя єврейського народу; філософія (книги притч, премудрощ тощо); пророкування; белетристика [11, с. 13]. За собою молокани залишали право тлумачення Біблії (переважно на свій лад, стверджуючи, що сутність не в букві, а в сенсі).

Святе Письмо для молокан було джерелом етичної досконалості, яка досягалася тоді, коли людина засвоювала це божественне вчення та узгоджувала з ним свої вчинки протягом усього життя [14, с. 147].

Отже, на переконання молокан дійсна Церква, заснована Христом, існувала тільки до IV ст., а потім до християнства було введено язичницькі вірування та обряди. Справжню Церкву складають лише молокани. Таким чином, учення Православної церкви про таїнства вони заперечували, вважаючи його необґрунтованим у «слові

Божому» [14, с. 147–148]. На думку молокан, таїнства потрібно розуміти духовно. Саме тому адепти цього віровчення дали їм своє пояснення. Так, таїнство хрещення розглядалося як духовне очищення від гріхів з обов'язковою вірою у Бога. Водне хрещення відкидалося – як те, в якому немає сили. Причащення виражалося у дослідженні діянь Бога, виконанні божественних заповідей. Покаяння необхідно було здійснювати безпосередньо перед Богом. Єлеопомазання полягало в старанній молитві віруючих за хворих. Шлюб взагалі не визнавався за таїнство. Сутність шлюбу молокани вбачали у любові та згоді, а не в здійсненні обряду. Парубок робив пропозицію дівчині, отримував її згоду, клопотав щодо благословення батьків; у присутності свідків молоді отримували благословення батьків, й шлюб вважався здійсненим – весільних церемоній не проводилося [14, с. 148–149]. Можливо, переговори щодо укладення шлюбу велися виключно батьками (за умови отримання згоди парубка й дівчини) [12, с. 306].

Розлучення молокани допускали, але заздалегідь обговорювали причину родинної незгоди. Після скарг і виправдань обох сторін голова спільноти читав біблійні тексти, які регламентували родинне життя та подружню вірність [14, с. 149–150]. Молоканський пресвітер А. Стоялов указував, що молоканський шлюб не розривався взагалі, а за порушення подружнього зв'язку винних віддавали під суд [12, с. 308].

Поховання здійснювалося під читання наставником молитов і спів псалмів, потім усіх запрошували до хати родичів померлого, де молилися Богові й поминали, з побажанням померлому Царства Небесного, а живим – щасливого життя [14, с. 150].

Спираючись на духовну суть Бога, молокани стверджували, що богослужіння має бути не обрядовим, а духовним. Усі обряди Церкви (хресне знамення, поклони, молитви), за їхніми словами, вигадані людьми. Саме тому вони не визнавали ні церковної ієрархії, ні авторитету священнослужителів. У молокан були свої наставники (пресвітери), які не виділялися особливою святістю серед інших молокан [14, с. 150–151]. Усі свої обов'язки вони повинні були виконувати без жодної оплати.

Також молокани по-своєму розуміли піст, який мав бути таємним і духовним. Дотримувалися посту лише у дні страждань Христа. В їжу не вживалося усе, що було заборонене Св. Письмом (свинина, риба без луски тощо). Молокани також не пили вина, не курили тютюну, пояснюючи це шкідливим впливом на людський організм [14, с. 151–152].

У молоканстві не було жорсткої регламентації, що виявлялося і в правилах прийому в секту. Перехід до неї не супроводжувався певним ритуалом, від новика вимагалось тільки не носити хреста, не здійснювати хресного знамення, не вшановувати ікон, не їсти свинини й риби, не стригти вусів [5, с. 418]. Секта молокан була дуже популярною саме завдяки спрощеності й доступності їхнього вчення, яке не вимагало жодних витрат. Приєднуючись до молокан, православні не платили церковних повинностей, різних зборів за виконання обрядів і треб. Вони не повинні були ходити до священника для сповіді, хрещення немовлят, весілля або похорону.

Загальні збори молокан проводилися в недільні та святкові дні, у звичайних будинках (здебільшого молоканських наставників), і передбачали читання та спів певних місць зі Св. Письма. Пресвітер сідав звичайно спереду в кутку і читав вірш із Біблії. Всякий з присутніх міг тлумачити прочитаний текст. Також використовувалися молитви, під час яких стоячи кланялися до землі [8, с. 854]. Ці збори

тривали декілька годин – зазвичай у той самий час, коли відбувалися богослужіння у православних храмах.

Із середини першої половини XIX ст. у молоканському середовищі починається «бродіння думок». Так, зокрема, серед молокан Таврійської губернії в 1832 р. поширилася чутка про те, що 1836 р. настане кінець світу і відкриється 1000-річне царство Христа. Серед мелітопольських молокан у 1833 р. з'явився якийсь Терентій Белозьоров, що проголосив себе пророком Ілією. Він обіцяв молоканам, що вознесеться на небо, але спроба виявилася марною [5, с. 419]. Історія зафіксувала не кінець світу, а тільки появу серед молокан розбіжностей, що викликали роздроблення секти на течії.

Таких течій у молокан було три: донська, тамбовська і володимирська. Ці назви пов'язані з походженням більшої частини сектантів-переселенців – вихідців з Дону, Тамбовської та Володимирської губерній, відповідно [8]. Послідовники тамбовської і володимирської течії головним чином були селянами, а послідовники донської – козаками.

За врівненням тамбовська і володимирська течії були схожими, але різко відрізнялися від донського, що з усіх трьох був найближчим до православ'я. Головна відмінність донської течії молоканства від православ'я полягала в недотриманні постів, нешануванні ікон і святих, ненакладанні хресного знамення. Послідовники донської течії приймали Символ віри, за окремими винятками. Пресвітерів обирали громадою з числа однодумців. Пресвітери були зобов'язані всі обряди виконувати безоплатно. Таїнство хрещення здійснювали через триразове занурення у воду. Причащення, або «переломлення хліба», відбувалося на зборах (заздалегідь встановлювався двотижневий піст). Єлеопомазання (або «помазання маслом») вживали в разі хвороби. До хворого збиралися пресвітери та рідні, і під читання Євангелія та співи недужому уділялося це таїнство. Шлюб здійснювався також пресвітером, який читав Євангеліє і повчав молодих щодо обов'язків подружнього життя [8, с. 853–854].

На відміну від донського учення тамбовської і володимирської течій повністю заперечувало видиме здійснення таїнств. Представники цих напрямків молочанства вважали, що досить однієї віри, щоб бути християнином, і тому не потребували жодних обрядів і таїнств. При богослужінні переважно слухали Старий Завіт, співали псалми Давида, рідше читали Євангеліє.

У своїх переконаннях молокани виходили з рівності «синів Божих», дотримувалися етики добрих справ і (більш-менш) ідеї побудови Царства Божого на землі. Молоканство не так далеко, як духоборство, зайшло в запереченні самого інституту Церкви, надавши великого значення пресвітерам. Для молокан еталоном релігійної організації, в усякому разі в ідеальному стані, служила християнська Церква до епохи Вселенських соборів.

Молокани відкидали православне вчення про таїнства й обряди, про поклоніння іконам та ін. Вони стверджували, що поняття таїнств є суто духовним. У молокан Таврійської губернії хрещення передбачало навчання слова Божого, а відтак покаання й відпущення гріхів; причащення розумілося як сприйняття вчення Христа і виконання Його заповідей; священство не вважалося таїнством, функції священників виконували пресвітери (керівники у вірі); шлюб залежав лише від батьківського благословення. Хресне знамення, поклоніння іконам і мощам, навіть храми не визнавалися. Піст залежав від волевиявлення людини [5, с. 418].

Така простота вчення молокан та його доступність сприяли успішному поширенню секти на Півдні України. Привабливим для селян воно стало завдяки змінам, які з часом призвели до появи нових течій у цьому сектантському русі. Молокани

створили віровчення, окремі положення якого не тільки розкривали їхнє ставлення до православних таїнств, священників, шлюбу, сім'ї тощо, а й віддзеркалювали суспільно-політичні особливості розвитку Російської імперії в першій половині XIX ст.

1. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК). – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 2798 (О поселении в Мелитопольском уезде вышедших из Тамбовской и Орловской губерний и из других мест малаканов. 1817 г. 297 л.).
2. ДААРК. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 9830 (О малаканах Мелитопольского уезда, желающих переселиться в Закавказские провинции. 1833 г. 82 л.).
3. ДААРК. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 975 (О оказании пособия переселяющимся из Таврической губернии в Закавказский край малаканам Мелитопольского уезда селения Астраханки в числе 50 семейств. 1844 г. 32 л.).
4. Высотский А. К вопросу о положении молокан в царствование императора Александра I [Текст] / А. Высотский // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – 1904. – № 32–33. – С. 18–46.
5. Гермоген, епископ Псковский и Порховский, бывший Таврический и Симферопольский. Таврическая епархия [Текст] / Гермоген. – Псков: Типография губернского правления, 1887. – 520 с.
6. Иникова С. А. Русские секты [Текст] / Отв. ред. В. А. Александров, И. В. Власов, Н. С. Полищук // Русские. – Москва: Наука, 1999. – С. 722–740. – (Серия «Народы и культуры»).
7. Карнацевич В. Л. 50 знаменитых сект [Текст] / В. Л. Карнацевич / Худ.-оформитель Л. Д. Киркач-Осипова. – Харьков: Фолио, 2004. – 509 с.
8. Корсаков В. Молокане. Из заметок земского врача [Текст] / В. Корсаков // Русский вестник. – 1880. – № 2. – С. 739–885.
9. Кутепов Н. Краткая история и вероучение русских рационалистических и мистических ересей: духоборцев, молокан, десного братства, штундобаптистов, пашковцев, толстовцев, хлыстов и скопцов [Текст] / Н. Кутепов. – 4-е изд., испр. и доп. – Новочеркасск: Частная Донская Типография, 1910. – 94 с.
10. Ливанов Ф. Раскольники и острожники: Очерки и рассказы: в 5 т. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб.: Типография. М. Хана, 1872. – Т. I [Текст] / Ф. Ливанов. – 598 с.
11. Малахова И. А. О современных молоканах. В помощь лектору [Текст] / И. А. Малахова. – Москва: Типография издательства «Знание», 1968. – 34 с.
12. Стоялов А. И. Несколько слов о молоканах в Таврических степях [Текст] / А. И. Стоялов // Отечественные записки. – 1870. – Т. СХС. – Отд. II. – С. 292–314.
13. Тихвинский П. Сектанты у Его Преосвященства Епископа Николая [Текст] / П. Тихвинский // Таврические епархиальные ведомости. – 1899. – № 7. – С. 506.
14. Юзов И. Русские дисиденты. Староверы и духовные христиане. Ч. 2. Духовные христиане [Текст] / И. Юзов. – Санкт-Петербург: Типография А. М. Котомина, 1881. – 226 с.

SUMMARY

Yana Ivleva

Dogma of the Molocans of Taurian province in the first half of the 19th century

The basic provisions of doctrine of sect of the Molocans of the Taurian province in the first half of the 19th century are characterized in the article. The features of sectarian studies are certain, sources and ceremonies of the Molocans are described. Differences between the separate flows of the Molocans are analysed, reasons and consequences of breaking up of sect are traced.

Keywords: religion, sectarianism, the Molocans, dogma, Taurian province.